

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE BANKACILIĞIN GELİŞİMİ

Doç. Dr. Osman Uluyol¹

ÖZ

Bu çalışmada 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişimi ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar modern anlamda bankacılık söz konusu değildir. Ancak her dönemde bir şekilde finansman ihtiyacı olmuş ve bu finansman ihtiyacı dönemin kendine özgü kurumları ve yöntemleri ile karşılanmıştır. Çalışmada öncelikle Osmanlı Döneminde bankaların kurulmasından önce finansman ihtiyacını karşılayan yöntem, kurum ve uygulamalara yer verilmekte ve daha sonra da bankaların kurulmasını gerektiren şartların oluşumu ve kurulan ilk bankalardan örnekler ele alınmakta ve bunlardan önemli görülenler hakkında detaylı açıklama yapılmaktadır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak Osmanlılarda bankacılığın 19. yüzyılda da devletin çeşitli nedenlerle artan dış finansman ihtiyacının karşılanması amacıyla öncelikli olarak Galata bankerlerinin öncülüğünde kurulduğu ve zaman içerisinde yerli bankacılığa geçildiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılığın Gelişimi, 19. Yüzyılda Bankacılık, Osmanlı Devleti

Jel Kodu: G10, G21, M41

DEVELOPMENT OF BANKING IN THE OTTOMAN EMPIRE DURING THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

In this study, the development of banking in the 19th century in Ottoman Empire was researched. In the Ottoman Empire, there has been no modern banking until the 19th century. However, there has always been a need for financing in every period, and this financing requirement has been met with its own institutions and methods, before the establishment of the banks in the Ottoman period. The study first includes the methods, institutions and applications that meet the need for financing, and then the formation of the conditions required for the establishment of the banks and the samples from the

¹ Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ouluyol@adiyaman.edu.tr

first banks established are explained and detailed explanations are given about them. Literature search method was used in the study. As a result, banking in the Ottoman Empire in the 19th century has emerged in the lead of the Galata bankers in order to meet the increasing need for external financing for a variety of reasons, and it has been turned into domestic banking over time.

Keywords: Development of Banking, Banking in 19th Century, Ottoman Empire

Jel Code: G10, G21, M41

1. GİRİŞ

Osmanlılarda bankacılıktan bahsedebilmek için 19. yüzyıla kadar gelmek gerekmektedir. Zira ilk bankacılık faaliyetlerini bu yüzyılda görebilmekteyiz. 1299 yılında kurulan ve 1922 yılına kadar yaşayan Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 6 yüzyıl boyunca neden bankacılıktan bahsedilmiyor? Çünkü modern anlamda bu yüzyıllarda henüz Osmanlılarda bankacılık kurulmamıştır. O halde bankacılık hizmetleri nasıl sağlanmış ve finansman ihtiyacı nasıl giderilmiştir? 6 yüzyıl boyunca Osmanlılar' da krediye ihtiyaç duyulmamış mıdır? Ya da bu ihtiyaçlar başka sistem ve uygulamalarla mı yerine getirilmiştir?

Osmanlılar tımar ve ahilik, lonca ve vakıf sistemi, hisbe teşkilatı, mudarebe, muşareke, eytam sandıkları, karz-ı hasen, selem, icare, istisna ve para vakıfları uygulamalarıyla reel ve finansal alanda dengeli bir ekonomiyi uzun süre devam ettirdiler. Osmanlıların batının her alandaki gelişmelerini çok yakından takip etmelerine rağmen XIX. yüzyıla kadar bu modern finans kurumlarını bünyelerine almayıp, bunun yerine kurdukları Para Vakıfları (Vakf-ı Nükud) gibi kurumlarıyla iktisat ve finans alanıyla ilgili ihtiyaçlara cevap vermeye başlamaları üzerinde durmak gerekmektedir (Bulut, 2017: 51).

Faiz İslam dininde yasaklandığı için Ortaçağ İslam dünyasındaki kredi sisteminde farklı uygulamalar geliştirilmiştir. Bu şekilde faizli borçlanmaya gerek kalmamıştır. Tümü de İslam dini tarafından kabul edilen bu yöntemler içinde mudârabe gibi iş ortaklıkları ile kredi düzenlemeleri, borç transferleri ve kredi mektupları en önde geliyordu. Bu alternatif yöntem ve araçlar toplumsal olarak daha kabul edilir ve daha etkili görüldükleri için faizli borçlar yerine yaygın olarak tercih edilmiştir (Pamuk, 2017: 74). Faiz yasağının aşılmasını sağlayan ve diğer İslam toplumlarında rağbet gören İslam iş ortaklıkları Osmanlı toplumunda da kullanılmıştır (Pamuk, 2016: 14).

Pamuk (2017)'a göre Ortaçağ İslam toplumları İslam Hukukunun özelliklerini dikkate alarak oldukça ileri finans araçları ve kurumları geliştirmişlerdir. 12. ve hatta 13. yüzyılda, Doğu Akdeniz'deki kredi ve finans kurumları Batı ve Güney Avrupa'dakilerle karşılaştırıldığında daha iyi durumdadır (Pamuk, 2017: 74).

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Osmanlılarda bankacılık öncesi finansal uygulamalar ve Türk bankacılık sektörünün gelişimi ele alınmaktadır. Osmanlılarda bankacılık öncelikli olarak yabancı sermayeli bankalarla başlamış, Ziraat Bankası örneği ilk milli banka olmuştur.

2. BANKALAR ÖNCESİ DÖNEMDE FİNANSMAN HİZMETLERİ

2.1. Osmanlılarda Genel Olarak Finansman Hizmetleri

Osmanlı toplumunda kredi mekanizması olarak esas itibariyle karz-ı hasen (güzel borç) uygulaması yapılmıştır. Bu aynı zamanda bir dayanışma müessesesidir. Karz-ı hasen, tüccar ve esnafın kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere Osmanlı döneminde para vakıfları denilen dönemin finans kurumlarında yıllarca uygulanmıştır.

Müslümanlar geçmişte sermaye sağlamak için karz-ı hasen, mudârebe, zekat, para vakıfları, icâreteyn gibi yolları kullanmışlardır. Ayrıca faize bulaşmamak için geliştirilen başka alışveriş yöntemleri de vardır. Örneğin; Bey’bi’l-vefa, bey’bi’l-istiğlal ve bey’u’l-ine bunlara örnek olarak verilebilir (Kaan, 2018: 223). “İslam ekonomisinde riba (faiz) yasaklandığı için kredi müessesesi Osmanlı Devleti’nde faiz uygulamaları yapmaksızın uygulanmaya çalışılmıştır” (Pamuk, 2016: 14). Bey’bi’l-vefa İslam hukuku terimi olarak satım akdini ifade eder, kavram genel olarak bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdidir (Kaan, 2018: 225-226). Bu kavramı noterden mülkiyeti muhafaza kaydıyla satışa benzetenler de vardır. Bey’bi’l-istiğlal ise günümüzdeki satıp geri kiralama işlemine benzemektedir (Kaan, 2018: 239). Bey’u’l-ine yöntemi ise bir malı veresiye satan bir kimsenin aynı malı peşin para ile daha ucuza satın almasıdır (Kaan, 2018: 241).

19. Yüzyıl öncesi Osmanlılar döneminde ihtiyaç duyulan bankacılık ve finansman işlemleri Osmanlıların kendine özgü olarak geliştirdiği kurumlara ek olarak sarraflar ve bankerler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu konuda para vakıflarının kapsamı ve uygulanma süreci oldukça uzundur. Osmanlı kentlerinde kredi ilişkileri içinde yer alan ve ilginç özellikler taşıyan başlıca finans kurumu para vakıfları idi. Şimdi sırasıyla bunlar hakkında bilgi verilecektir.

2.2. Sarraflar ve Banker Gibi Bireysel Kişilerin Verdiği Krediler

Kasaba ve şehirlerde gerçekleştirilen mübadele ekonomisi ağırlıklı olarak azınlıklar eli ile yürütülmüştür. Bu dönemde paranın birbiri ile değiştirildiği bankacılık benzeri faaliyetlerin sarraflar aracılığı ile yapıldığı görülmektedir (Sümer, 2013: 11). Osmanlı döneminde ticari hayatta hakim olan kesim ağırlıklı olarak Ermeni, Yahudi ve Rum kökenli azınlıklar olduğundan bu kişiler aynı zamanda bankerlik, sarraflık gibi para işleriyle uğraşmışlar ve zaman içerisinde faaliyetlerini bankacılığa dönüştürmüşlerdir. Bu kişilerin zenginliği o kadar ileri gitmiş ki, başta hazine olmak üzere esnaf ve tüccara borç verme işlevi daha çok Galata’da

yerleşik olan bankerler tarafından yerine getirilmiştir. “Modern bankacılık gelişene kadar devletin tüm banka ve borç verme işlemleri Galata bankerleri (sarraflar) aracılığıyla yürütülmüştür” (Apak ve Tay: 2012: 66). Pamuk (2017)’a göre Müslüman yerli halk da kredi alma ve verme işi ile uğraşmıştır (Pamuk, 2017: 75). Galata bankerleri, Osmanlı Bankası kuruluncaya kadar kurumsal bir bankanın olmayışından ötürü yaptıkları işlemlerden büyük karlar elde etmişlerdir (Apak ve Tay, 2012: 67). Sarraflar faaliyetleri sayesinde zamanla inanılmaz zenginliğe ulaşmışlardır. Örneğin Tanzimat döneminin ünlü sadrazamı Mustafa Reşit Paşa ile olan ilişkiler nedeniyle ün yapmış Avrampaçi Kamando öldüğünde sadece İstanbul’da 150 parçadan fazla önemli mülk bırakmıştır (Kazgan, 2006: 55).

2.3.Para Vakıfları

İslam hukuku bakışı açısından bir vakıf; bir varlığı veya mülkiyeti elde tutmak ve o varlıkların yok olmasını engellemek olarak tanımlanabilir. Bu varlıklar hayırseverlik amacı doğrultusunda yeniden kullanılmak için faydalanma süreci boyunca korunmalıdır. Bundan dolayı varlıkların asılları uzunca bir zamandır korunur ve vakıf; vakfedilmiş bir varlık için devamlı olarak intifa hakkına sahiptir. Esas koruma vakfin kurucuları tarafından belirlenen şartlar ve düzenlemelerden ya da içinde bulunulan yerin kendi doğasından kaynaklanır. Bu tanım; vakfin devamlılığını ve vakıf varlıklarının da faydalı ömürleri boyunca vakıf olarak kaldıklarının ifade eder. (Ülker ve Toraman, 2012: 57).

Vakıfları çok çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte sermayesini oluşturan unsurlar bakımından temelde iki tür vakıftan söz edilebilir (Keleş, 2001: 189). Birincisi, “aynıyla intifa olunan yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflar ki bunlara “müesserât-ı Hayriye” adı verilmekte olup, mâbedler, medreseler, mektepler, imâretler, zaviyeler, kütüphaneler, çeşmeler, sebiller ve makbereler bu cümledendir. İkinci kısım vakıflar doğrudan doğruya değil de geliri ile intifa olunan vakıflardır. Hastane, cami ve mektep gibi hayır müesseselerinin masraflarını karşılamak üzere vakıflar tarafından bunlar için gelir kaynağı teşkil edecek menkul ve gayrimenkul mallar tahsis edilir. Bu mallar işletilir ve elde edilen gelirler hayır müesseselerine veya doğrudan doğruya fakirlere verilir (Ülker ve Toraman, 2012: 66). Para vakıfları, geliri ile intifa edilen vakıflar kapsamında ele alınmaktadır. Para vakıfları bu bağlamda Osmanlıların gelir fazlalığına dayanan tasarrufların ekonominin hizmetine sunulması yöntemlerinden sadece biridir (Bulut, 2017: 51).

Para vakıfları esnaf ve tüccara kullandıkları krediden elde ettikleri gelirin tamamını havuza aktararak hepsini hayır işlerinde harcıyordu. Faizli kredi kullanımından uzak durulmasının sebebi faizin İslam Dini tarafından yasaklanmış olmasıdır. “Osmanlılarda toplumun finansal ve iktisadi ihtiyaçlarını vakıflar üzerinden temin ettiği para vakıfları uygulaması beş asrı aşan süre imparatorluğun en önemli finansal kurumlarından biri olmuştur” (Korkut ve Bulut, 2017: 191).

Para vakıfları bir yandan faaliyetleri için – iş adamlarının uygun bir ipotek karşılığında finansman ihtiyacını gidererek – gelir sağlamışlar, diğer yandan ise bu gelirlerle ihtiyaç sahiplerini, hastaneleri, eğitim kurumlarını ve aşevlerini desteklemişlerdir, ilave olarak yeni hastane ve okullar yaptırmışlardır.

Örneğin; bir yetimhane, bir okul, bir hastanenin cari harcamaları için ya da yoksullara aşevi, bir caminin ısıtılması ve aydınlatılması için finansman sağlayabilir. Bu tür vakıf alanları kiraya verilerek ya da ortakçılık ile işletilerek gelirler elde edilmiştir. Vakfedilen mülk ya bir emlak olmalı ya da devamlılığı olan bir çeşit varlık olmalıdır. Müslüman aleminde; toprak, binalar, develer, kitaplar, büyük/küçük baş hayvanlar, mücevherat, kılıçlar/silahlar ile tarımsal alet ve araçlar vakfedilen varlıklar olmuştur (Ülker ve Toraman, 2012: 58,60).

Bir diğer önemli uygulama alanı, para vakıfları olarak ortaya çıkan kurumların kredi kaynağı olarak toplum içerisinde kullanılabilmesi olmuştur ve bunlar “Vakıf bankalar” olarak fonksiyon icra etmişlerdir (Döndüren, 2008: 4). Para vakıflarında paranın kullanımı, faizsiz ödünç verme (karz-ı hasen), kar-zarar ortaklığı, emek-sermaye ortaklığı (mudaraba), vakıftan alınan para ile peşin mal alıp bu malları satarak kar elde etmek (murabaha) şeklinde gerçekleştirilmektedir (Bulut, 2017: 52).

Osmanlı döneminde 15. ve 16. yüzyıllarda sadece sosyal ve dini amaçlar için sabit bir sermaye ile oluşturulan belirli bir kuruluş yapısı ya da güven fonu şeklinde kurulan para vakıfları, mahkemeler tarafından da kabul edilebilir hale gelmişti. Para vakıfları ihtiyaç duyulan kredi ve diğer finansal hizmetlerin çoğunu sağlamıştı (Ülker ve Toraman, 2012: 67). Para vakıflarının sosyal amaçlı fonksiyonlarının yanında bir kredi müessesesi rolü oynadığı da belirtilmelidir. Örneğin; Şahısların nakit ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması. Para vakıfları vasıtasıyla kredi işlemleri bir anlamda kurumsallaşmış kredi arzının artması ve kişilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması için bir alt yapı oluşturmuştur. Para vakıfları bu fonksiyonları ile piyasada yüksek faiz oranları ile yapılan ribâhorluk işlemlerine de bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Kredi maliyetlerinin belirlenmesinde de bu alanda piyasa istikrarının sağlanmasında önemli bir fonksiyon icra etmektedir (Özcan, 2003: 76-77).

Para vakıflarına ilişkin ulaşılan bir uygulama Edirneli Hacı Yağcı Muslihuddin’in bazı dükkanları ile birlikte vakfettiği 10.000 Akçesidir. 1442’de Osmanlı Valisi Balaban Paşa 30.000 Akçesini bağışlamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde para vakıflarında bir artış gözlenmiştir. Yapılan araştırmalar, bu dönemde İstanbul’da vakıfların % 16’sının para vakıfları olduğunu göstermektedir (Alper ve Erdoğan, 2009: 89)

Osmanlı devletinde vakıf paralar genel olarak % 15’i geçmeyecek bir faiz oranıyla işletilerek gelir temin edilmiştir. Binlerce kişi bu para vakıflarından içinde bulunulan zamana göre düşük bir faiz oranıyla ticaret sermayesi olarak kullanmıştır (Ülker ve Toraman, 2012: 70). Para vakıfları ticari bir işletme olma amacı taşımamıştır. Vakıf sistemi dışında borç para verenler; finansal kuruluşlar aracılığıyla kaynaklarını toplarken (kısa dönemlerde küçük

oranlarda yapılmıştı), para vakıfları daha geniş bir ölçüde kredi sağlamak amacıyla birleşmemişlerdi. Bu durum para vakıflarının bankalara dönüşmemesinin bir sebebi olarak görülebilir. Zaten böyle bir amaçları da yoktu.

16. yüzyıl itibariyle dini vakıflar para vakıfları olarak yaygın hale gelmişlerdi. Yani Osmanlı vakıflarının yarısından fazlası para vakfı idi. Bu kuruluşlar kişilerin zenginliğini koruma kaygılarını gideriyor ve bir anlamda “bankaların fonksiyonlarını” da yerine getiriyorlardı. Para vakıfları bu yapılarıyla “nakit zengini” kişiler tarafından tercih edilmekteydi. Tüccarlar ve borç para verenler olarak da bilinen bu kişiler genellikle okullar gibi toplumun hizmetlerine bağış yapmayı isteyen ve gelir akışı olan kişilerdi (Ülker ve Toraman, 2012: 70).

İstanbul’da ve Anadolu’daki merkezlerde önemli miktarlarda borç veren diğer bir kesim de para vakıflarıydı. Para vakıfları, nakitle kurulan ve borç vererek sağladıkları faiz gelirleriyle amaçladıkları faaliyetleri yerine getirmeye çalışan kurumlardı (Pamuk, 2017: 77). Murat Çizakça’nın 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar Bursa’da faaliyet gösteren para vakıfları üzerine yaptığı araştırmada, para vakıfların çoğunlukla hane halklarına ve küçük iş sahiplerine küçük miktarlarda borç verdiklerini, bu fonların büyük bir bölümünün tüketim amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Aynı çalışmaya göre para vakıflarının yaygınlığı ve kent nüfusunun yaklaşık % 10’unun para vakıflarından kredi kullandıkları anlaşılmaktadır (Pamuk, 2017: 77).

16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar para vakıflarının verdikleri borçlarda faiz oranları çoğunlukla % 11-13 arasında kalmıştır. Bu oranlar zamanın piyasa faiz oranlarından daha düşüktür. Para vakıfları büyük sarraflara da kredi vermişler ve bu krediler onlar tarafından büyük ölçekli girişimlerin, özellikle de uzun mesafeli ticaret ile iltizam sürecinin finansmanında kullanılmıştır (Pamuk, 2017: 77).

Vakıf, bir malı şahsi mülkiyetten çıkarmak suretiyle alım-satıma ve mülkiyete konu olması mümkün olmayacak şekilde (Allahın mülkü hükmünde) insanların istifadesine tahsis etmektir (Özcan, 2003: 1). Bir vakfın bünyesinde genellikle iki tür mal varlığı bulunmaktadır: Bunlar, arazi, gayrimenkul (akarat-ı mefkufe) veya para vakıflarında olduğu gibi menkul mallar gibi gelir getiren mallar veya vakfın amacına yönelik faaliyetlerinde kullanılan cami, medrese, şifahane gibi hizmet binalarıdır (müessesat-ı hayriye) (Özcan, 2003: 1). İlk kısımda yer alan mallar işletilmek suretiyle bunlardan belli bir gelir elde edilmekte ve bu gelir vakfın gayesine yönelik hizmetler için kullanılmaktadır. Bu suretle, vakıflar vasıtasıyla bir yandan ticari faaliyetlerin altyapısı olan çarşı, han, dükkan gibi mekanlar oluşturulurken, diğer taraftan da buralardan elde edilen gelirler ile eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri ile bayındırlık faaliyetlerinin yürütülmesine yönelik imkanların hazırlandığı görülmektedir (Özcan, 2003: 1-2). Yaptıkları hizmetler dolayısıyla vakıflar kar amacı gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations) veya üçüncü sektör kuruluşları (third sector) olarak kabul edilir hale gelmiştir.

Çünkü vakıflar özel sektörün ilgi duymadığı ya da devletin yeterli olmadığı eğitim, sağlık gibi alanlarda bir boşluğu doldurmaktadırlar.

Vakıflar önemli miktarda finansal kaynağın yönetimini sağlamaktadır. “Yediyıldız tarafından 18. Asır vakıflarının iktisadi boyutu üzerine yapılan araştırmada vakıf gelirlerinin devlet bütçesinin üçte birine veya yarısına denk olduğu belirtilmektedir” (Özcan, 2003: 5). Kuruluşu gerçekleştirilen vakfın asl-ı malı (sermayesi) mütevellî tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır (Özcan, 2003: 53). Bazı vakfiyelerde ise vakfedilen paranın muamele ya da muamele-i şeriyye ile istiğlâl ve istirbah olunması istenmektedir. Bu, özellikle Çivizâde ve Birgivi tarafından eleştirilen ve faize açılan bir kapı olarak değerlendirilen usuldür ki, bunun para vakıflarının işletilme şekilleri içinde en yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Özcan, 2005: 53). Muamele-i şer’iyye fıkıh kitaplarında bey’u’l-‘ıyne olarak adlandırılan işleme Osmanlıların verdiği isimdir. bey’u’l-‘ıyne ribadan kaçınmak için başvurulmuş bir yol olarak görülmektedir. Bunun meşruiyeti tartışmalı olmakla beraber caiz görüldüğü nakledilmektedir (Özcan, 2003: 54).

Osmanlı döneminde, genelde Hanefî fıkıhı uygulanmıştır. Bu bakımdan Hanefî fukahasının para vakıfları hakkındaki görüşleri önemlidir ki, İmam Züfer’e göre, insanların örf ve adet haline getirdiği her çeşit menkulün vakfı sahihtir (Kurt, 2015: 68).

2.4.Ahilik ve Loncalar

Osmanlı İmparatorluğu döneminde görülen Lonca Teşkilat yapısı ve Anadolu Selçukluları dönemindeki Ahilik Teşkilatı daha çok esnaf odaklı mahalle tipi bir organizasyon yapısını ortaya koymaktadır (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 167). Ahilik kavramı, ekonomik ve toplumsal dinamikler sonucunda ortaya çıkmıştır. “Osmanlı sisteminde diğergam ve paylaşımcı ahi tipi insan modeli merkezi bir rol oynamıştır” (Tabakoğlu, 1994). Uzun yıllar boyunca göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler, Anadolu’da yerleşik hayata geçtikten sonra bölgede bulunan Rum ve Ermeni esnaflar tarafından dışlanmışlardır. Bu nedenle, Türk esnaf ve sanatkarlarının kendi içlerinde birleşerek hareket etmeleri ile birlikte ahilik kavramı ortaya çıkmıştır (Çağatay, 1989: 5). Sosyal fayda sağlamayı amaçlayan Ahilik sıklıkla esnaflar tarafından kurulan ve toplumun ekonomik hayatını doğrudan etkileyen sivil bir organizasyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Akbaş, Bozkurt ve Yazıcı, 2018: 169).

Ahilik sistemi, Anadolu Selçuklularından Osmanlılara miras kalan ve ticaretin bel kemiği olan bir organizasyondur. Ahilik sisteminde bulunan ve orta sandık adı verilen uygulama ile fona ihtiyaç duyan esnafa bu sandıkta biriken paradan verilir ve geri ödemesinde ise kar/zarar ortaklığı şeklinde yapılırdı. Ayrıca Türk ve İslam kültürünün ahenkli bir karışımıyla oluşan medeniyette yardımlaşma ve dayanışma teşvik edilmiş hatta takdir edilmiştir. Orta sandığı ve yardımlaşma bankacılık sistemine ihtiyacın doğmasını engellemiş hatta 19. yüzyıla kadar geciktirmiştir.

Loncalar ise üyeleri sadece Müslüman olan ahilik müessesesinden farklı olarak İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslim azınlıkları da içine alan daha geniş bir esnaf örgütüdür. Eskiden belirli bir şehirde oturan sanatkar ve sanayicilerin mensup oldukları mesleki teşkilat olarak tanımlanabilir.

Loncalar varlıklarını çeşitli sandıklarla sürdürmüşlerdir. Örneğin; esnaf sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Kesesi adı verilen her esnafa ait yardım sandıkları bulunmaktadır. Loncanın giderleri ve yapılan yardımlar bu sandıklarda toplanan paralarla karşılanmaktadır. Bunun dışında yardım sandıklarına bağışlanan para, işini büyütmek isteyen esnafa veya ihtiyacı olan esnafa borç olarak verilirdi. Bu durumda alınan % 1 oranındaki nema hayır işlerinde kullanılırdı. Ayrıca maddi durumu iyi olmayan veya hasta olan esnafalara da yine bu sandıklardan yardım yapılırdı (Gürata, 1975: 108-109). İş kurulurken yapılan desteklere ilave olarak loncalar evlenmek isteyenlere ve yoksulların cenazelerinin kaldırılmasında ve benzeri konularda finansal destek sağlamıştır.

2.5. Memleket ve Menafi Sandıkları

Tuna vilayeti valiliği sırasında Mithat Paşa tarafından 20 Kasım 1863'te Pirot kasabasında bugünkü Ziraat Bankasının temelini oluşturan Memleket Sandıkları kurulmuştur. Mithat Paşa, çeşitli alanlarda başarılı çalışmalarda bulunmasının yanı sıra; çiftçilerin içinde buldukları zor koşullara da yakından tanıklık etmiştir. Yaptığı araştırmalarla, bu alanda teşkilatlanmanın zorunlu olduğu ve çiftçilerin, tefecilerin elinden kurtarılması için devlet yardımının gerektiği ancak bu yardımın halk hareketiyle desteklenmesinin önem taşıdığı sonucuna varmıştır. Böylece 1863 yılında çiftçilerin oluşturduğu kaynakla, Mithat Paşa öncülüğünde devlet eliyle ve devlet himayesinde kurulan ve adına "Memleket Sandıkları" denilen organizasyon; milli bankacılığın ilk örneği olarak tarihe geçmiştir. Mithat Paşa, 1863 yılında Pirot Kasabası'nda kurduğu ilk Memleket Sandığı'nı oluştururken Türk gelenekleri arasında zaten var olan ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan imece geleneğinden esinlenmiştir (Yetiz, 2016: 110). 1867 yılında "Memleket Sandıkları Nizamnamesi"nin yürürlüğe girmesiyle Osmanlı Devleti'nin her yanında sandıklar faaliyete başlamış ve uzun yıllar başarıyla hizmet vermiştir.

Memleket Sandıklarının finansmanı başlangıçta imece usulüyle sağlanırken, daha sonraları köylünün mal varlığı ile orantılı olarak köylülerden buğday toplanmasıyla oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sandıklar sadece çiftçilere finansman sağlamakta idi. Her çiftçiye verilecek kredi miktarı en çok 20 Lira ve yıllık faizi de % 12 idi. Memleket Sandıklarının bütün memleketeye yayılmasından sonra 1883 yılında çıkarılan yeni bir nizamname ile Memleket Sandıkları sermayesinin imece yerine aşar vergisine konulan %1 nispetinde menafi hissesi adı verilen bir ilâve vergi ile karşılanması (Kazgan, 1997: 138) kabul edilmiştir. Bu şekilde yeniden düzenlenmiş memleket sandıklarının adı Menafi Sandıkları olarak değiştirilmiş, Ticaret ve Nafia Nezaretinin kontrolüne tâbi tutulmuştur

(<http://www.ekodialog.com>, 2018). Memleket Sandıkları'nın Menafi Sandıkları'na dönüştürülmesinin nedeni sermaye toplanmasındaki zorluklar ve kredi verilirken yapılan yolsuzluklardır. (Yetiz, 2016:10). Menafi Sandıkları'nın yönetimi Nafia Nezaretine bağlı olmakla birlikte her kazanın yönetim ve kontrolü ikisi hıristiyan ikisi de müslüman olmak üzere aynı kaza halkından seçilmiş ve görevini ücretsiz yapan dört üyeli bir komiteye verilmiştir (<http://www.ekodialog.com>, 2018).

Memleket Sandıkları'nın Menafi Sandıkları'na dönüştürülmesinin bazı önemli nedenleri şöyle sıralanabilir: (İloğlu, 1994: 94).

Memleket Sandıkları'nın sermaye toplaması muntazam bir şekilde gerçekleşmemiştir.

Sermayeyi inkilâp edecek mahsullerin toplanma ve satılma şekilleri muayyen esaslara bağlanmamış ve serbest bırakılmıştır.

İncece usulü kaldırılmış ve yerine konan beher çift hayvan başına yarım kilo buğday verilmesi prensibi de layıkıyla tatbik olunamamıştır.

Bu sandıkların da gerektiği şekilde iyi idare edilememeleri üzerine 1888 yılında çıkarılan yeni bir nizamname ile Menafi Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur. “Daha sonra “Menafi sandıklarının alacakları Ziraat Bankasına devredilerek Ziraat Bankasının sermayesi oluşturulmuştur” (Yetiz, 2016:10).

3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

18. yüzyılın ikinci yarısı ve sonrasında ilk kez Britanya adasında başlayan endüstri devrimi ve bu atılım sonucu üretim alanında oluşan zenginleşme ve çeşitlilik zaman içerisinde Avrupa'ya sıçramış ve bu sıçrama sonucunda kıta Avrupası ve Adada kredi işlemlerini de başlatmıştır. Bu süreç doğal olarak finansal işlemleri artırarak başta Merkez Bankaları olmak üzere bankaların kurulmasını teşvik etmiştir.

Osmanlı devletinde, özellikle Batı Avrupa ve İngiltere'de yaşanan bu ilerleme ve sanayileşme ve bir dış açılım süreci gerçekleşmediğinden mütevellit bankaların kurulması konusunda herhangi bir teşvik de olmamıştır. Bu da aslında 19. yüzyıla kadar Osmanlı'da herhangi bir bankaya rastlanılmamasının sebebidir (<https://www.eritela.com>, 2018).

Örf, adet, dini gerekçeler birlikte ele alındığında Osmanlıların bankacılığa ilgi duymamalarının nedenleri anlaşılabilir. Zira Türkler çiftçilik ve askerlik hizmetlerine daha fazla önem vermişler ve faizin de İslam dini tarafından yasaklanması üzerine bankacılığa fazla ilgi duymamışlardır. Ayrıca sanayinin henüz fazla gelişmemiş olması ve yüksek miktarda finansmana ihtiyaç duyulmaması da bankacılığın modern anlamda gelişmesini geciktirmiştir.

Aslında Osmanlı toplumunda gelişmiş bir ticari hayat bulunmakta ve bankacılık işlemlerine de ihtiyaç duyulmakta idi. Ancak vergilerin aynı olarak alınması, halkın çoğunluğunun çiftçilik ve askerlikle uğraşması belki nüfus miktarının düşüklüğü ve pazarlarda malın mal ile değiştirildiği mübadele ekonomisinin uzun yıllar devam etmesi bankacılık faaliyetlerinin gelişmesini geciktirmiştir (Sümer, 2016: 488).

Osmanlı tarihinde özellikle para ve iktisadi konularda devlet ve halk ayrımı yapılmamış, zira “önemli olan devletin yaşamasıdır” düşüncesi hakim olmuş ve bunun için de devletin iktisadi durumu ile açıklarının kapatılması öncelik kazanmış bireysel sermaye birikimi desteklenmemiştir. Örneğin; son yıllarda büyük servetler yapan kişiler yakalanıyor ve bir tür “hıyanet-i vataniye” suçu uydurularak idam ediliyor ve bu kişilerin malları devlete kalıyordu. Osmanlı devletinde banka kelimesinin devlet ricali ve padişahlar için günlük kullanılan bir kelime haline gelmesi için Abdülhamit ve kızları, damatları ile Reşit, Fuat ve Ali Paşalara kadar gelmek gerekecektir (Kazgan, 1997: 15).

“Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemine kadar bankaya ya da bankacılığa benzer herhangi bir kuruluşa rastlanılmamaktadır” (Apak ve Tay, 2012: 66). Bu dönemlerde bankacılık faaliyetlerini Galata Sementi civarında yerleşmiş ve imparatorluğun bütününe kapsayan işlevler gören hazine sarrafları ile hazine tarafından temsil edilmeyen, sermayeleri sınırlı olan köşebaşı sarrafları tarafından yürütülmüştür (Sümer, 2016: 488). “Modern bankacılık gelişene kadar devletin tüm banka ve borç verme işlemleri Galata bankerleri (sarraflar) tarafından aracılığıyla yürütülmüştür” (Apak ve Tay, 2012: 66). “Galata bankerleri, Osmanlı Bankası kuruluncaya kadar kurumsal bir bankanın olmayışından ötürü yaptıkları işlemlerden büyük karlar elde etmişlerdir” (Apak ve Tay, 2012: 67).

Tanzimat sonrasında faiz ve kredi alanlarında sorunlar yaşanmıştır. Örneğin: Avrupa’da tarım kredi faizleri % 4’ü geçmez iken Tanzimat’tan bir hayli zaman sonra bile % 20’nin altına düşmeyen faizler sanayinin gelişmesini önleyecek sorunlar yaratmıştır. Ayrıca örneğin; loncalar birbirine kefil olma gibi bir dayanışma içinde olsalar bile Galata piyasasında ancak % 18’le borçlanabiliyorlardı. Kıyaslama açısından bakılırsa aynı zamanlarda Fransa’nın Lyon kentindeki ipek dokumacıların ödedikleri faiz oranı % 5’i geçmiyordu. İşte Tanzimat ve yapılan ticaret anlaşmaları, iç ve dış ticarete özellikle tüketim yapısındaki değişimler ve gelişmeler dolayısıyla ortaya bir finansman sorunu çıkarmıştı (Kazgan, 1997: 25). Aynı dönemlerde ticari anlaşmaların yapıldığı ülkelerde tarımın, sanayinin, madenciliğin, taşımacılık ve ulaştırma hizmetlerinin finansmanını sağlamak için çok sayıda banka ve banker devreye girmiş ama yoğun rekabetten dolayı iflaslar başlamış bu dönemde (Avrupa finansal krizde iken) Osmanlı İmparatorluğu’nda dış ticaret açıkları bu banka ve bankerlere yeni iş imkanları yaratmış oluyordu (Kazgan, 1997: 26). 1845 yılında kambiyo istikrarı için Osmanlı İmparatorluğu’nda hükümetin öncülüğünde kurulan “Banque de Constantinople”, bu yüzden batıdaki finans dünyasının da işine yarayacak bir banka olacaktır (Kazgan, 1997: 27).

Daha Tanzimat'ın ilanı sırasında, 1838 ve 1839 yıllarında İngiliz ve Fransızlarla yapılan ticaret anlaşmaları kısa zamanda büyük mali sorunlar ortaya çıkarmıştı. İlk yıllarda yoğun ithalattan dolayı altın gümüş vb. her türlü kıymetli varlık dışarıya akıyordu. Böylece Osmanlı azınlıklarından oluşan tüccar ve sarraflar büyük bir finansal krize girdiler (Kazgan, 1997: 27). Osmanlı hükümeti içeride altın, gümüş ve değerli maden stokunun tükenmesi ile “kaime” adında para ihraç etmiştir. Bunlar hem para yerine geçmekte hem de tahvil gibi faiz getirisi sağlamaktadır. Ancak ithalatın finansmanı yüzünden bunlar da dışarıya akmıştır. Sonuçta dış ticaret açığı büyümüştür. Dışarıda faizler % 3-5 arasında iken Osmanlı hükümetinin ihraç ettiği kaimeler daha yüksek faiz getirdiği için (% 12,5) yabancılar da kaimeleri tutmaya başlamışlardır. (Kazgan, 1997: 27). Dolayısıyla kaimeler üzerinde çeşitli spekülasyonlar yapılmış ve bu işle uğraşanlar özellikle Galata bankerleri büyük paralar kazanmıştır (Kazgan, 2005:24).

Tanzimat fermanının getirdiği zorunlu giderlerin karşılanabilmesi amacıyla 1839 yılında “Kaime-i nakdiye-i mütebere” adı altında ilk Osmanlı kağıt parası çıkarılmıştır. 1847 yılında J. Alleon ve Th-Baltazzi adlı bankerler devletin desteğini alarak Osmanlı İmparatorluğunda kurulan ilk banka olan İstanbul Bankası'nı (Bank-ı Dersaadet) kurmuşlardır. 1863 yılında kurulan Bank-ı Osmani Şahane Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kuruluncaya kadar banknot çıkarma emisyon yaratma yetkisine sahip olarak faaliyet göstermiş yabancı bankadır (Sümer, 2016: 488). Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez Bankası fonksiyonunun uzunca bir süre yabancı bir banka tarafından yerine getirilmesi yabancı bankacılığın etkisini ortaya koymaktadır. Zira Osmanlı Bankası'nın kuruluşunu müteakip Osmanlı Hükümetine yüksek faizle finansman sağlamak ve döviz spekülasyonlarından yararlanmak amacıyla Osmanlı Bankası'nın kuruluşunun ardından çok sayıda yabancı banka faaliyete geçmiştir (Sümer, 2016: 488).

Uzun süre boyunca Merkez Bankası fonksiyonunu bir yabancı bankanın görmesi, Osmanlı ekonomisi için yabancı bankacılığın ne kadar etkin olduğunun göstergesidir. Osmanlı Hükümetine yüksek faizle borç vermek ve döviz spekülasyonlarından yararlanmak amacıyla Osmanlı Bankası'nın kuruluşunun ardından çok sayıda yabancı banka faaliyete geçmiştir (Sümer, 2016: 488).

3.1. İstanbul Bankası

“Artan ithalatın gittikçe büyüyen finansman ihtiyacı ile dış piyasalardan kaynak bulunması zorlaşmış ve hükümeti yeni çareler bulmaya zorlamıştır. 1845 yılında Galata bankerlerinin ileri gelenlerinden iki tanesi ile bir anlaşma yapılmıştır. Bankerler tarafından Osmanlı ithalatının finansmanının sabit bir döviz kuru üzerinden dış mali piyasalara yazılacak poliçelerle finanse edilmesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu sözleşme 1847'ye kadar devam etmiş ve tekrar yenilenmemiş, Galata bankerleri aynı işleri yerine getirmek için bir banka kurmuşlardır (Bulut, 2015: 6). Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan ilk banka iki Galata bankerinin 1847 yılında kurdukları İstanbul Bankası'dır. Bu bankanın kurulmasındaki temel sebep, 1839 yılında basılan ilk kağıt para olan kaimenin yabancı paralara karşı değer kaybı

çerçevesinde ithalat ile ilgili ortaya çıkan problemleri çözmektir (<http://www.ekodialog.com>, 2018).

Böylece ilk banka kaimelerin değerinin sabit tutulması üzerine yapılan bir sözleşme neticesinde doğmuştur. Şöyle ki, kaimelerin değerinin sabit tutulması için J. Alleon ve T.H. Baltazzi isimli iki Galata bankerleri ile bir sözleşme yapılmıştır (Apak ve Tay, 2012: 67). Sözleşmeye göre hükümet bankerlere yılda 2 milyon kuruş verecek ve bankerler de bir yıl süreyle İngiliz Sterlinini 110 kuruştan sabitleyerek Londra ve Paris piyasalarına polişe satmayı üstlenecekti. Sözleşmenin başarıya ulaşması üzerine bu iki banker, devletin de yardımıyla, 1847 yılında Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası-Banque de Constantinople) adı altında ilk bankayı kurmuşlardır (Apak ve Tay, 2012: 67).

Kaime ile ilgili gelişmeler böyle devam ederken içerden de İstanbul Bankası ister istemez kambiyo 1 Sterlin = 110 kuruş ve 24 Frank = 100 kuruşta tutabilmek için kaime spekülasyonuna bulaşmıştı. 1850 yılına doğru dış ticaret açığı arttıkça Baltazzi ve Deleon'un Avrupa'daki itibarları sarsılmıştı (Kazgan, 1997: 28). Bankanın kambiyo kurlarını sabit tutarak önemli bir hizmet görmesine karşın ödeme gücünü aşan işlemlere girişmesi ve spekülasyon yapması 1852 yılında iflas etmesine neden olmuştur (Apak ve Tay, 2012: 67-68). Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk banka olan İstanbul Bankası dünya finans alanında çok ender görülen öz sermayesiz duruma düşerek batmıştır. O günlerde yıldızı parlamaya başlayan Galata'nın ünlü bankerlerinden Jorj Zarifi hükümet kararıyla bankanın tasfiyesinde hükümet tarafını temsil etmekle görevlendirilmiştir (Kazgan, 1997: 28). İstanbul Bankası deneyimi belki dünyada ilk kez bankaların tasarruf değil, tüketimi artırmada da büyük rol oynayabileceğini göstermiştir. Çünkü Avrupa'dan çılginca ithalat yapılmasına ve ithalatın ülkenin imkanlarının çok üzerinde olmasına yol açmıştır (Kazgan, 1997: 29).

Devlet kaimelerle elde ettiği parayı maaş ödemek, silah almak gibi yatırımlarla ilgisi olmayan alanlara yatırmıştır. Bankanın bir eksikliği de dış ticaret tıkanıklıklarının sebep olduğu spekülasyonları önleme görevi olduğu halde, spekülasyona yol açması hatta bundan çıkar sağlamasıdır (Kazgan, 1997: 28). Agio işlemlerini İstanbul piyasasına getiren bu banka olduğu gibi bankanın batış sebebi bu işlemlerdir. Agio, bankaya altın ve kıymetli paralar karşılığı resepişe denilen bir makbuz verilir ve burada yatırılan değer % 95'i kayda geçerdi. Bu altını, gümüşü ve paraları yatıranlar bunlara dayanarak çek benzeri bir sistemle ödeme yapabilirlerdi. Aslında agio olayı da bankanın yaptığı bir spekülasyondur. "İstanbul Bankası'nı kapanmaya götüren, bankanın 'agio' işlemlerine girişmiş olması; diğer bir deyişle spekülasyon yapmasıdır (Kazgan, 1997: 29).

İstanbul Bankası'nın kapanmasından hemen sonra arka arkaya banka kurma teklifleri gelmeye başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devletinin borçlanma ihtiyacı yüksek ve faiz oranları da oldukça cazipti. Ayrıca Avrupa ülkeleri - özellikle İngiltere ve Fransa - gerek dış ticaret gerekse Osmanlı hükümetine verilecek olan dış borçlar için kendileri tarafından güdümlü

bankaların kurulmasının faydalı olacağını düşünmektedirler (Apak ve Tay, 2012: 68). 1856 ve 1875 yılları arasında Osmanlı devletine borç vermek ve faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli 11 adet banka kurulmuştur (Rus Bankası, Ermeni Bankası, Finans Kamu İşleri Bankası, İtalya Doğu Bankası, İstanbul Komptuan, Endüstri Kredisi, Osmanlı Ticaret Şirketi, Kredi ve Komisyon Bankası, Osmanlı Kamu İşleri Bankası, Avusturya Levanten Bankası, Türkiye Milli Bankası), (<http://www.ekodialog.com>, 2018). 1875-1922 yılları arasında ise yabancı sermayeli 7 adet banka kurulmuştur, ayrıca 18 adet yabancı banka da şube açmıştır (Apak ve Tay, 2012: 68).

Şimdi sırasıyla bu bankalardan önemli olanları ve belli bir süre faaliyette bulunanlar hakkında bilgiler verilecektir. Çok kısa faaliyette bulunan bankalardan bahsedilmeyecektir.

3.2. Osmanlı Bankası

Osmanlı Bankası bir grup Fransız ve İngiliz uyruklu banker ve banka temsilcisi tarafından (<http://www.ekodialog.com>, 2018) 4 Şubat 1863 tarihli ferman ile kurulmuştur (Bayraktar, 2002: 81). Aslında Osmanlı Bankası 1856'da kurulmuş olan Ottoman Bank'ın bir devamıdır. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk ticari ve mevduat özelliğine sahip olan banka 1856'da kurulan Osmanlı Bankası (Ottoman Bank) olmuştur. (<http://www.paranomist.com>, 2018). “Ottoman Bank kurulmadan önce Galata bankerleri artık Osmanlı İmparatorluğu'nda bir banka kurmanın karlı olduğunu düşünüyorlardı” (Kazgan, 1997: 22). Osmanlı Devleti'nin o günlerde büyük ölçüde mültezimlere terkettiği devlet vergi gelirlerini de denetleyecek bir banka modeli öngörüyorlardı (Kazgan, 1997: 23). İngiltere'den sağlanan iki kredinin gereği olarak İngiltere Krallığı Osmanlı ülkesinde banka kurma işleminde bulundu. 24 Mayıs 1856 tarihinde resmen kurulan ve adı Ottoman Bank olan bu kuruluşun yönetim merkezi Londra'da olmakla birlikte bankacılık merkezi olarak İstanbul seçilmişti (Kazgan, 1997: 24).

Osmanlı Hükümeti 1854 yılında Kırım Savaşı'nın giderlerini finanse etmek için Avrupa'dan borçlanmış ve Osmanlı Hükümeti ile Avrupa ülkeleri arasında bu borçların ödenmesi konusunda aracılık görevi üstlenecek bir devlet bankasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1856 yılında merkezi Londra'da bulunan İngiliz sermayeli “Ottoman Bank” (Bank-ı Osmani/Osmanlı Bankası) kurulmuştur (Apak ve Tay, 2012: 69). Osmanlı Bankası 1856 yılında bir İngiliz sermaye grubunun öncülüğünde 500.000 İngiliz Sterlini sermaye ile kurulmuştur. Başlangıçta, ödeme ve iskonto işlemleri yapmak üzere bir Ticaret Bankası olarak kurulmuş iken, 4 Şubat 1863 yılında Fransız sermayenin katılımıyla Bank-ı Osmani Şahane adını alarak banknot ihracı ayrıcalığına ve yetkisine sahip bir devlet bankasına dönüşmüştür. Yabancı sermayeli olan bu bankanın devlet bankası özelliğine sahip olmasının nedeni; ülkede para ihracının yapılabilmesi ve parasal alana istikrar kazandırabilmektir (Apak ve Tay, 2012: 69-70).

Osmanlı bürokratları banka kurma işini aslında tanıdık yerli banker ve finansörlerle gerçekleştirmek istiyorlardı. Ancak dışarıdan borç bulabilmek ve Avrupa piyasalarında kabul görmek için yabancıların da ortaklıkları şart idi (Bayraktar, 2002: 79). Osmanlı Devleti'nin gittikçe büyüyen finansman ihtiyacı karşısında Galata bankerlerinin yetersiz kalması devleti kısa vadeli finansman ihtiyacının karşılanması için daha güçlü kurumların bulunmasına zorlamıştır. Osmanlı Bankası bu şartlarda kurulmuştur. "A. Biliotti'ye göre hükümet açısından Osmanlı Bankası'nın kuruluş amacı, bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin tarım gelirlerinin istikrarsızlığı ve hazinenin harcamalarıyla gelirlerin toplanması aynı zamana rastlamaması nedeniyle, istendiği anda nakit ihtiyacının karşılanması beklentisiydi" (Biliotti, 1909: 37).

Osmanlı Bankası'nın kurulma gerekçeleri şu şekilde açıklanabilir: Birincisi, devlet gelirleri ve giderleri arasında zaman içerisinde beliren dengesizliği giderecek avans ve kısa vadeli hazine bonolarının düzenlenmesi ihtiyacı; İkincisi, dış borçların alınmasında ve bunlara ait ana para ve faizlerin ödenmesinde Batılı alacaklıların güvendiği bir sistemin oluşturulması ihtiyacıdır. Ayrıca gelişen mal ihracat ve ithalat piyasaları kambiyo ve dış ödeme işlemlerinin yeni baştan düzenlenmesini gerekli kılmıştır (Apak ve Tay, 2012: 69).

Osmanlı İdarecilerinin Osmanlı Bankası'nın kuruluşundan beklentileri hakkında İ. F. Pelin, bankayı doğuran nedenin iktisadi ve ticari ilişkilerden ziyade devletin ihtiyacı olduğunu düşünmektedir (Bayraktar, 2002: 82). Hükümet kronikleşmeye başlayan borçlanmalarda Avrupa sermayesi ile devlet arasında aracılık rolünü üstlenecek bir bankaya ihtiyaç duyuyordu. Diğer taraftan bir tarım ülkesi olan ülkede gelirler istikrarlı olmayabiliyor ve yeterince tahsil edilemeyebiliyordu. Devletin ihtiyacı olan finansmanı zamanında temin edemiyor ve gelecekte tahsil edeceği gelirleri mültezimlere ve sarraflara kırdırıyordu. Dolayısıyla ihtiyacı olduğunda devlete yerli sarraflardan daha düşük faizlerle avans verecek bir bankaya ihtiyaç vardı. Bundan başka piyasada değeri düşük madeni paralar ve kaimeler tedavül ediyordu. Bunların da piyasadaki çekilip para piyasasını ıslahı elzemdi (Bayraktar, 2002: 82). Osmanlı Bankası'nın faaliyete geçmesinin Avrupa'yı ilgilendiren yanı ise Osmanlı tahvilleri sahiplerinin alacaklarını onlar adına içeride tahsil edip dışarıya transfer edilmesi ve Osmanlı Devleti'ni uluslararası para piyasalarıyla bütünleştirerek düzenli sermaye ve mal akışını sağlamaktır (Bayraktar, 2002: 85).

Son dönem Osmanlı finans tarihi araştırmalarında Christopher Clay'a göre Osmanlı idarecileri açısından böyle bir bankanın tesisinden hedeflenen dört temel amaç vardır:

Yerli Galata bankerlerinin hükümete verdikleri yüksek faizli kısa vadeli borçlardaki tekel haklarını kırmak ve daha düşük faizlerle borç bulmak,

Kurulacak banka vasıtasıyla Avrupa finans çevresine dahil olunarak uzun vadeli borçlanmalarla altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek,

Vergi gelirlerinin merkeze aktarılmasını sağlayarak içeride ve dışarıda gerekli harcamaları yapabilmek,

Mali yapının ve idarenin yeniden düzenlenmesinde bankaya görev vermektir (Clay, 9, 1993: 102-103).

Bankanın imtiyaz sözleşmesindeki ilk maddede devlet bankası olduğu ifade edilmiştir. Faaliyet süresi 30 yıl olmak üzere 2.700.000 Sterlin sermaye ile kurulan banka, imtiyaz sözleşmesi uyarınca Osmanlı hukukuna tabi idi. Ancak bankanın idaresi ve denetimi tüzüğü gereği Londra ve Paris'deki komitelerin tekelinde kaldı. Bankanın faaliyet merkezi olan İstanbul'daki genel müdürlüğünün üyelerini dahi bu komiteler atayacaktı. Osmanlı Bankası, hazinenin hiçbir şekilde kağıt para basmaması şartıyla ibrazında bedeli ödenmek üzere banknot basabilecek, hazinenin veznedar rolü çerçevesinde İstanbul'da hazineye ait gelirleri toplayacaktı (Bayraktar, 2002: 80).

Aşağıdaki tabloda Osmanlı Bankası'nın sermaye yapısı görülmektedir. Büyük pay İngiliz sermaye grubuna aittir. Devlet bankası olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin payı ise sadece % 3,7'dir.

Tablo 1: Osmanlı Bankası'nın Kuruluş Hisselerinin Dağılımı

Hisse Senetlerinin Sahipliği	Hisse Senetlerinin Paylaşımı (Adet)*	Ortaklık Payı (%)	Hisselerin Değeri (Fransız Frank)*
İngiliz Sermaye Grubu	80.000	% 59,26	40.000.000
Fransız Sermaye Grubu	50.000	% 37,04	25.000.000
Osmanlı Devleti	5.000	% 3,70	2.500.000
Toplam	135.000	% 100	67.500.000

* Hisse senetlerinin her biri 500 Fransız Frangı'nı temsil etmektedir. Kuruluşta sermayenin yarısı ödenmiş durumdadır.

Kaynak: Biltekin Özdemir, Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde yüzyıl Süren Boyunduruk, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, 2. Baskı, Şubat 2010, Ankara, s.36.

Osmanlı Bankası faaliyetine mütevazı bir şekilde başlamış ve ilk şubesi 1856 yılında finans merkezi olan Galata'da açmıştır. Bunu çok geçmeden İzmir, daha sonra da Selanik, Beyrut ve Kalas şubelerinin açılışı izlemiştir (Oktar ve Varlı, 2009: 7). Osmanlı Bankası zaman içerisinde, Batı'nın finans kurumlarıyla karşılaştırılmayacak ölçüde olağanüstü yetkilere sahip olmuş ve Osmanlı'nın finans ve ekonomik yaşamına adeta damgasını vuracak bir güce ulaşmıştır. Osmanlı Bankası'nın İmparatorluk sınırları içerisinde başlangıçta mütevazı olarak

başlayan çalışmaları kısa sürede olağanüstü gelişme göstermiş ve banka On dokuzuncu yüzyılın en güçlü finans kurumlarından biri haline gelerek, bir emisyon bankası ve İmparatorluğun veznedarı kimliğini elde etmiştir (Oktar ve Varlı, 2009: 7-8).

Osmanlı Bankası devlete kısa vadeli borç verme işini de üstlenmiştir. Osmanlı Bankası ilk iki yılında çıkartmış olduğu banknotlara % 50 oranında karşılık (ankes) buldurmak zorundadır (Apak ve Tay, 2012: 72). Osmanlı Bankası devlet bankası olarak ele alındığında en çok dikkat çeken yönü, bankanın hükümetin bankacılık işlemlerini yerine getirmesi ve hazinecilik görevidir. Osmanlı hükümetinin banka ile ilişkisi dört başlık altında ele alınabilir. 1. Kredi ilişkisi, 2. Devlet gelirlerinin hükümet adına şubeler aracılığı ile tahsili ve merkeze nakli ya da tersi, 3. Devletin iç ve dış borç servisine dair işlemlerinin gerçekleştirilmesi, 4. Hükümete mali konularda danışmanlık, önerilerde bulunma ve benzeri hizmetlerin verilmesi (Bayraktar, 2011: 93).

Devlete açılan kredilerin banka bilançosu içindeki ağırlığına bakıldığında bankanın en önemli müşterisinin Osmanlı hükümeti olduğu görülmektedir (Apak, 2012: 77). Osmanlı Bankası'nın hükümet adına yerine getirmeyi üstlendiği bir diğer önemli hizmet iç ve dış borçların servisidir (Bayraktar, 2011: 97).

1863 yılında Osmanlı Bankası'nın araya girmesiyle alınan dış borç, daha önce alınanlara göre daha iyi şartlar içermektedir. 200 milyon Frank tutarındaki bu kredi, her birinin 500 Frank nominal değeri olan 400.000 adet tahvil haline getirilmiştir. Bu tahvillerin faiz oranı yıllık % 6 olarak belirlenmiştir. Ayrıca tahvillerin yıllık amortisman payının %2 oranında olmasına karar verilmiştir. Krediyeye aracılık eden Osmanlı Bankası ve Crédit Mobilier bankaları, aslında bu iki kredinin ilk 150 milyon Franklık kısmını (300.000 adet) 360 Frank'tan; 50 milyonluk kısmını (100.000 adedini) da 340 Frank'tan iskonto etmişlerdi. Böylece kredinin Osmanlı Devleti'ne olan gerçek maliyeti % 6,00 değil, % 9,64 olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı Bankası'nın aracılık yapmadığı bir önceki borçlanmasında bu oran % 10,13 olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı Bankası'nın devreye girmesinin kredinin maliyetlerinin düşürülmesinde olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir (Kazgan, 2005b: 153).

Osmanlı Bankası, halkın % 80'inin tarım faaliyetleri ile uğraştığı Osmanlı Devleti'nde tasarruflara talip olmuştur. Bu amaçla fakirlerin de zenginler gibi tasarruf yapması gerektiği, banka tarafından ilanlar ile halka duyurulmuştur (Clay, 1994: 590).

İttihatçıların savaş yıllarında ekonomiyi millileştirme yönündeki çabaları bankacılık alanında da kendisini göstermiştir. Milli bankacılık düşüncesinin oluşmasında ve uygulamaya konulmasında milli iktisat politikası belirleyici olmuştur. Nitekim, İttihat Terakki yönetimi, Osmanlı Bankası'nın yerine, sermayesi tamamen Türk olan milli bir bankanın kurulmasının ülkenin ekonomik bağımsızlığı için şart olduğunu düşünmüştür (Oktar ve Varlı, 2009: 8). Çünkü, Osmanlı Bankası, hükümetin ne zamandır devam eden finansman taleplerini, İngiliz ve

Fransız hükümetlerinin Banka'nın bu ülkelerdeki faaliyetlerine el koymasından dolayı reddediyordu (Eldem, 1999: 268).

Bu nedenlerden ötürü, Osmanlı hükümeti ile Osmanlı Bankası ilişkilerinin savaş döneminde sağlıklı bir şekilde işlemesi sadece dört ay sürebilmiştir (Eldem, 1999: 268). Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri 10 Mart 1924 tarihli bir sözleşme ile yeniden düzenlenen Osmanlı Bankası, para basma imtiyazını devretmiş ancak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın² kuruluşuna kadar devlet bankası olarak hazine işlemlerini sürdürmeye devam etmiştir (Apak ve Tay, 2012: 92).

Osmanlı Bankası hem ticari banka hem yatırım bankası hem de devlet bankası fonksiyonlarını içerisinde barındıran bir bankadır (Bayraktar, 2011: 99). İç borçlanmada aktif rol alan banka dış borçlanmada da önemli bir garantör olmuştur. Bunların dışında Osmanlı Bankası dönemin pek çok yabancı sermayeli yatırımına iştirak etmiş, çiftçi ve tüccara kredi sağlamıştır. Banka, Osmanlı Devleti'nin merkez bankası gibi çalışıp hem iç hem dış borçlanmada hazineyi rahatlatırken takdir toplamış, İngiliz ve Fransız sermayeli oluşu ve Avrupa ülkelerinden yönetilmesi yönüyle de pek çok çevrede kuşku ile karşılanmıştır (Apak ve Tay, 2012: 93).

3.3. Ziraat Bankası

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret ve finansmanda batılı modellerin benimsenmesi ile birlikte yabancı bankalar ülke toprakları içinde faaliyet göstermeye başlamıştı. O dönemlerde ülkede henüz ulusal niteliğe sahip bir bankacılık sisteminin kurulması için yeterli sermaye birikimi oluşmamıştı ve bir kaynak oluşturma aracı olarak milli bankaların varlığından söz edilemiyordu. Bu durumdan en çok zarar gören kesim ise çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçilerdi. Çünkü o zamanlarda henüz kurumsal bir kredi sistemi oluşmadığı için çiftçiler kredi ihtiyaçlarını karşılamak için çoğunlukla tefecilere muhtaç durumdaydı.

Osmanlılarda ulusal bankacılık girişimi Mithat Paşa döneminde Ziraat Bankası (1863) ve İstanbul Emniyet Sandığı (1868) ile başlamıştır. “1863 yılında Tuna vilayeti valiliği sırasında Mithat Paşa tarafından daha sonra Ziraat bankasına temel teşkil edecek olan Memleket sandıkları oluşturulmuş ve ilk uygulaması adı geçen vilayetin Pirot kazasında hayata geçirilmiştir” (Yazan, 2017: 222). Bu sandıklar bugünkü manada bir tarım kredi kooperatifi olarak faaliyet göstermeye çalışmışlardır.

Ziraat Bankası 1863 yılında kurulmaya başlamış olan Memleket Sandıklarıyla bunları takiben meydana getirilen Menafi Sandıkları'nın yerine geçmiştir (İloğlu, 1964: 95).

² İlk kurulduğunda Cumhuriyet Merkez Bankası'dır.

Mithat Paşa tarafından kurulan İstanbul Emniyet Sandığı, Ruscuk'ta halkın tasarruflarını toplamak ve saklamak üzere faaliyete geçirilen "Emniyet Sandığı"ndan doğmuştur. 1868 yılında sandığın merkezi İstanbul'a taşınmış ve geniş halk kitlelerine tasarruf alışkanlığı vererek dağınık halde bulunan küçük tasarrufları bir araya getirme amacı taşıyan sandığın yönetimi 1907 yılında Ziraat Bankası'na devredilmiştir.

"Memleket sandıklarına olan ihtiyacın gerekçesi ise çiftçilerin tefeciler tarafından yüksek faizli borçlardan kurtarmak ve onlara uygun maliyetle zirai krediler sağlamak" olarak ifade edilmiştir (İloğlu, 1964: 93). Tuna vilayetinde söz konusu uygulamaların başarıya ulaşması sonucu sandıklar ülke geneline yayılmıştır (Güneş, 2014: 170-171).

Memleket sandıkları 20 yıl boyunca faaliyette bulunmuş ancak daha sonra sermaye yetersizliği ve bir takım hatalı yönetim uygulamaları yüzünden 1883 yılında Menafi Sandıkları olarak tekrar düzenlenmiştir. "Sermaye teminini artırmak ve düzenli kılmak adına üreticiden alınan % 10 oranındaki aşar vergisine "Menafi Hisse-i İanesi" adı altında % 1 zam yapılmıştır. Ancak birbirinden nispeten bağımsız ve her biri kendi bölgesine seslenen sandıkların zirai faaliyetlerde ihtiyaç duyulan kredileri temin etmekte hala yetersiz kaldığı görülünce 1888 yılında modern bir zirai kredi kuruluşu olarak Ziraat Bankası teşekkül ettirilmiştir (İloğlu, 1964: 94-95).

Ticaret Nezaretine bağlı olarak 10 milyon lira sermaye ile kurulan Ziraat Bankası gayrimenkul terhini veya şahsi kefalet ile çiftçilere para ikraz edebilecek, tevdiat kabul edebilecek ve ziraate müteallik sarraflık işleriyle meşgul olabilecekti. (<http://www.iktisatsozlugu.com>, 2018).

1879-1908 yılları arasında aşar vergisinden elde edilen kazancın % 79, Anadolu'nun tarım ürünleri ihracatının ise % 45 artmış olmasında demir yollarının Anadolu içlerine uzanması ile uluslararası pazarlara açılmanın etkisi kadar (Quataert, 2011: 463) ihtiyaç duyulan finansal kaynağın temini açısından Memleket ve Menafi Sandıkları ile Ziraat Bankasının da rolü olduğu muhakkaktır. Ziraat Bankası ülke tarımına olan desteği ve Türk Bankacılık tarihindeki rolünün yanısıra aynı ve nakdi yardım ve destekleri dolayısıyla da pek çok ekonomik ve sosyal etkileri olan bir kuruluştur. 1888 yılında 42 maddelik özel bir nizamname ile kurulan Ziraat Bankası'nın alternatifi olabilecek bir zirai kredi kuruluşu 1929 yılına kadar teşekkül etmemiştir (İloğlu, 1964: 95).

4. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu beş asırdan fazla yaşamış bir medeniyettir. Bu süre içerisinde dört asır boyunca bankacılık faaliyetleri söz konusu olmamış, sadece son asırda (19.yy) Osmanlılarda bankacılık faaliyetleri başlamıştır. Bankacılığın bu kadar uzun süre boyunca

kurulmamış olmasının çeşitli nedenleri vardır. Osmanlılar kurmuş oldukları medeniyetin bir sonucu olarak imece ve dayanışma kültürünü oluşturmuşlar ve çeşitli sorunlarını kendi geliştirdikleri yöntemlerle çözmeyi bilmişlerdir. Makale içerisinde bankacılığın boşluğunu dolduran çeşitli oluşumlardan ve yöntemlerden bahsedilmiştir.

Özellikle vakıflar sayesinde oluşturulan toplumsal dayanışma kültürü Osmanlıların her dönemine damgasını vurmuştur. Vakıfların para vakıfları türüyle bankacılığın da fonksiyonunu yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Üstelik belki de finansman ihtiyacı ekonomik ve sınai gelişmenin ileri düzeylerde olmaması nedeniyle bankalar gibi büyük miktarda sermaye gerektiren kurumlara ilk asırlarda belki de gerek duyulmamıştı. Ayrıca faiz sistemine dayalı olarak faaliyette bulunan bankacılık, İslami temele sahip olan Osmanlı kültürü ile de uyumsuzdu. Gerek faizli sistem gerek toplumsal dayanışma ve İslam medeniyetinin ve imece kültürünün sonucu olan vakıf müesseseleri dolayısıyla asırlar boyunca bankalara ihtiyaç duyulmadan finansal ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. Ancak 19. yüzyıl Osmanlıların batı ile ilişkilerini geliştirdiği, yönetimde reformların yapıldığı ve İmparatorluğun yönetim sisteminde köklü değişimlerin olduğu bir yüzyıl olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin özellikle Kırım Savaşı ile başlayan finansman ihtiyacının büyümesi, batıda başlayan sanayi devrimi ve üretim artışı ile birlikte gelişen ticari ilişkiler ve ülkenin ithalatının hızla artması toplumda tüketim eğiliminin büyümesi, büyük miktarda finansman ihtiyacı doğurmuştur.

Bir zamanlar vakıfların ya da Osmanlıların kendine özgü müesseselerinin desteğiyle karşılanan finansman ihtiyacı daha sonra özellikle ticaretle uğraşan, Avrupa ile iletişim halinde bulunan ve İstanbul'da Galata semti civarında ikamet eden Hıristiyan, Yahudi ve Ermeni azınlıklar olan sarraflar (Galata bankerleri) aracılığıyla yerine getirilmeye çalışıldı. Ancak zaman içerisinde bunlar hem kurumsal yetersizlik hem de finansman yetersizliği nedeniyle fonksiyonlarını icra etmekte yetersiz kaldıklarından yine bu kişilerin öncülüğünde yabancı sermayeli bankalar kurulmaya başladı. İlk örnek İstanbul Bankası'dır. Daha sonra Osmanlı Bankası kurulacak ve yıllarca hem ticari hem de Merkez Bankası olarak fonksiyon üstlenecektir. Bu yıllarda çok sayıda yabancı sermayeli bankanın kurulduğunu da belirtmek gerekir.

Bu dönemde ilk milli banka kurma girişimleri "Memleket Sandıkları", daha sonraki ismiyle "Menafi Sandıkları" ile başlayan ve Ziraat Bankası'nın temelini oluşturan uygulamalardır. 19. yüzyılda tek milli banka Ziraat Bankası'dır. Daha sonra Cumhuriyet dönemini müteakip İş Bankası ile devam eden milli bankaların kurulması süreci devam etmiştir. Çalışma 19. yüzyıl ile sınırlı olduğundan Cumhuriyet dönemi bankacılık faaliyetlerine girilmemiştir.

KAYNAKLAR

- Akbaş, H.E., Bozkurt, S. Ve Yazıcı, K. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Lonca Teşkilatı Yapısı Ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül, Özel Sayı, 165-202.
- Alper, D. ve Erdoğan, C. (2009). “16. Ve 18. yüzyıl arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri, U.Ü., *İİBF Dergisi*: Cilt 28, Sayı 1, 85-99.
- Apak, Sudi ve Arzu Tay (2012). “Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası’nın Yeri ve Faaliyetleri”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Temmuz, 63-103.
- Bayraktar, Kaya (2002). “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, *C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2.
- Bayraktar, Kaya (2011). “Osmanlı Bankası’nın Merkez Bankası Fonksiyonu (1863-1875)”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, No. 1.
- Biliotti, Adrien Pierre Marie. (1996). *La Banque Impériale Ottomane*, Paris.
- Biltekin Özdemir (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, 2. Baskı, Şubat, Ankara.
- Bulut, Mehmet (2017). “Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 1: 33-58.
- Clay, Christopher (1994). “The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 4 (November), 590-610.
- Çağatay, Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Basımevi, Ankara.
- Döndüren, H. (2008). “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1: 1-24.
- Eldem, Edhem (1999). *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev.: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Güneş, Mehmet (2014). “Osmanlı Köy ve Mahalli İdarelerinde Yeni Bir Dönem: ihtiyar Meclislerinin Teşekkülü”. *Journal of History Studies*. 6/3: 163-177.

Gürata, M. (1975). *Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar*. Ankara.

http://www.ekodialog.com/osmanli_ekonomisi/osmanli_devletinde_bankalar.html
(01.06.2018).

<https://www.eritela.com/osmanli-doneminde-bankacilik/> (Erişim Tarihi: 10.06.2018).

<http://www.ekodialog.com/Makaleler/turkiyede-bankacilik-sektorunun-gelisimi-1847-2001-donemi.html> (Erişim Tarihi: 10.06.2018).

<http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-2125-ziraat-bankasi-#.W2rWTdUzbIU> (Erişim Tarihi: 07.07.2018).

<https://www.paranomist.com/osmanli-imparatorlugu-doneminde-bankaciligin-gelisimi.html>
(07.07.2018).

İloğlu, Asım Süreyya (1994). *Türkiye’de Zirai Kredi ve T. C. Ziraat Bankası. Sosyal Siyaset Konferansları 15. Kitap*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Kurt, İ. (2015). *Para Vakıfları*, Nazariyet ve Tatbikat, İstanbul.

Kaan, Enver Osman (2018). “Finansman Kaynağı Olarak Bey’ Bi’l-Vefa, Bey’Bi’l-İstiğlal ve Bey’u’l-İne”, *Dil ve Edebi Araştırmaları*, 17, 223-251.

Kazgan, Haydar (1997). *Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, İstanbul.

Kazgan, Haydar (2006). *Galata Bankerleri*, II. Cilt, Orion Yayınevi, No. 09, Ankara.

Kazgan, Haydar (2005a). *Galata Bankerleri*, I. Cilt, Orion Yayınevi, No. 01, Ankara.

Kazgan, Haydar (2005b). *Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali* I. Cilt, Roma Yayınları, No. 22, Ankara.

Keleş, H. (2001). “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma – Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, Sayı 1, 189-207.

Korkut ve Bulut (2017). “XV. Ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *Adam Akademi*, 7/2, 167-194.

Oktar, Suat ve Arzu Varlı (2009). İttihat ve Terakki Dönemi’nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı II.

- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları*, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Özdemir, Biltekin (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 403, 2. Baskı, Şubat, Ankara.
- Pamuk, Şevket (2016). *Osmanlı İmparatorluğu ve Kurumlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Quataert, Donald (1975). "Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey, 1888-1908", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 6, No. 2, Cambridge, 210-227. "Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye'sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu", Çev. Salih Kış, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Sümer, Gökhan (2016). "Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve AB Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/2, 485-508.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ülker, Yakup ve Cengiz Toraman (2012). "Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Hayatında Para Vakıflarının Rolü ve Muhasebe Uygulamaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, 55-84.
- Yazan, Ömer (2017). "Ziraat Bankasının İlk Yirmi Yılına Ait Bazı Kayıtlarının İncelenmesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4/17, 221-237.
- Yetiz, Filiz (2016). "Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Nisan, 107-117.